

VYTAUTAS RUBAVIČIUS

Vytautas Kubilius: aktualioji tarybmečio hermeneutika

Anotacija: Išsivadavimas iš sovietinės okupacijos žymi esminį pokytį visuomenės gyvenime ir kultūros raidoje. Neišvengiamai kyla poreikis susikurti aiškesnę nugyventos tarybinės praeities vaizdinį. Vienoks jis gyvenusių ir veikusių anais metais, kitoks – negyvenusių ir tą vaizdinį bandančių susikurti skaitant literatūrinius bei kitokius tekstus ir, pasitelkus vienokias ar kitokias teorines prieigas, gilinantį į istorinio vyksmo aplinkybes. Prisimindami ar įsivaizduodami praeitį vienaip ar kitaip savuoju gyvenimo ir praeities suvokimu matuojame ir kitų pasakojamas istorijas, prisiminimus, taip pat ir mokslinius veikalus bei kitokius kūrinius. Iš atminties iškeltas ar mokslinių tyrimų pagrindu suvaizduotas prasmės deriname su savosiomis. Praeities iškėlimas ir jos „išrašymas“, juolab stengiantis nuo jos atsiriboti, neišvengiamai atveria svarbią etinę prisiminimo ir apskritai istorinio pasakojimo plotmę – kaip mes prisimename save ir kitus žmones, kokius kuriame jų paveikslus, kai herojį name save ir iškeliamo ar nuvertiname kitus, ar esame sąžiningi prisimindami save ir kitus, ar prisimindami kitus sugebame atvirai pažvelgti ir į save, ar nurodydami kitų „nuodėmes“ neužmirštame savųjų ir ar tik nesistengiame tais „nurodymais“ pašviesinti savosios praeities, tad ir įgauti dabartyje didesnio socialinio, kultūrinio ar akademinio svorio? Straipsnyje paryškinamas būtinumas prisimenant ir tiriant netolimą, iki šiol dar neiškū – *sovietine ar tarybine* – vadintą praeitį, derinti vidinės, savianalitinės ir išorinės interpretacinės hermeneutikos nuostatas, kreipiant dėmesį į įvairialypes etines tekstų ir dokumentų interpretavimo problemas, kylančias vertinant žmonių biografijas, jų poelgius ir kuriant apibendrintus vertybinius jų paveikslus. Svarstant keletą kultūrinio ano meto kultūrinio gyvenimo figūra laikytino literatūros mokslininko Vytauto Kubiliaus dienoraštyje įrašytų išpažintinių įžvalgų, einama prie išvados, kad jokie moksliniais vadinami atminties tyrinėjimai niekaip negali išvengti supratimo ir savipratos etinio dėmens. Straipsnyje aptariami kai kurie monografinių tekstų apie lietuvių rašytojus ypatumai, iškeliant gyvenimo aplinkybių nuovokos svarbą tekstams ir dokumentams deramai suvokti. Etinio hermeneutikos aspekto įsisąmoninimas įtaigoja įtarumą savo siūlomai su moraliniais vertinimais susijusiai interpretacijai, keliant klausimą, o kaip aš pats elgčiausi tokiomis įsivaizduojamomis aplinkybėmis.

Raktažodžiai: atmintis, etika, hermeneutika, prisiminimas, tarybmetis, Vytautas Kubilius.

Savojo gyvenimo kelias ir jo „skaitymas“

Praeities suvokime, jos „skaityme“ glūdi ne vienas paradoksas. Kai imame įdėmiau žvelgti į praeitį, ypač tą, kuri įsipynusi į mūsų pačių gyvenimus ar tiesiog ir yra mūsų gyvenimas, pajuntame, kaip nelengvai ji pasiduoda lukštenama, kiek ten visokiausių mums nelabai suvokiamų ir vis naujai persisaistančių įvykių. Juk prisimename stengdamiesi susikurti tam tikrą prasmingą įvykių eigą, kuri tvirtintų mūsų pačių tapatumo, mūsų savasties įvaizdį ir savivaizdį. Savuoju gyvenimo ir praeities suvokimu „matuojame“ ir kitų pasakojamas istorijas, prisiminimus, taip pat ir mokslinius veikalus bei kitokius kūrinius. Juose iš atminties iškeltas ir išskleistas prasmes deriname su savosiomis. Tas derinimas nėra lengvas, nes kitų pasakojamose istorijose galime aptikti ir tokių aiškinimų, kurie siejasi su mūsų veikla, o joje ryškėja gerokai kitoks mūsų pavarde pažymėtas „paveikslas“, nei manome jį turėjus būti. Praeities iškėlimas ir jos „išrašymas“ neišvengiamai atveria svarbas etines prisiminimo ir istorinio pasakojimo apskritai plotmes – kaip mes prisimename save ir kitus žmones, kokius kuriame jų paveikslus, kai herojiname save ir iškeliamo ar nuvertiname kitus, ar esame sąžiningi prisimindami save ir kitus, ar prisimindami kitus sugebame atvirai pažvelgti ir į save, ar nurodydami kitų „nuodėmes“ neužmirštame savųjų ir tais „nurodymais“ ar tik nesistengiame pašviesinti savosios praeities, tad ir įgauti dabartyje didesnio socialinio, kultūrinio ar akademinio svorio? Panašių klausimų kyla ir daugiau, tačiau galima daryti vieną apibendrinamą išvadą – praeities suvokimas būtinai reikalauja sąžiningos, tad ir negailestingos savistabos. Kitaip tariant, suvokiant bendrą kartu išgyventą ir nugyventą praeitį būtina derinti abi hermeneutikas – išorinę ir vidinę, tekstų ir dokumentų interpretavimą su savojo gyvenimo analize¹, ypač stengiantis suvokti jokiuose dokumentuose aiškiai nenužymėtas bendro gyvenimo aplinkybes bei tarsi savaime aiškias „gyvenimo taisykles“, vienų ar kitų žmonių atliktus socialinius ir kultūrinius vaidmenis, kurie niekada nėra tapatūs savasčiai ir savivaizdžiui.

Nors praėjo jau geras ketvirtis amžiaus, kai išsilaisvinome iš sovietinės okupacijos, kol kas dar nesame aiškiau susivokę, kaip į joje nugyventą gyvenimą, o sykiu ir to gyvenimo istoriją žvelgti. Vieniems ji sovietinė, o kitiems lyg ir

1 Plačiau apie hermeneutinio suvokimo ir interpretavimo ypatumus žr. Vytautas Rubavičius, *Postmodernusis diskursas: Filosofinė hermeneutika, dekonstrukcija, menas*, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2003.

tarybinė², tačiau tai jau priklauso nuo aplinkybių, nes vis labiau linkstame aną gyvenimą sovietinti, šitaip tarsi rodydami, kad ta praeitis mums buvusi svetima, primesta, iš jos buvo būtina laisvintis. Dabar jau galime žmones išskirstyti pagal savus susikurtus „noro išsilaisvinti“ ar disidentavimo „laipsnius“. Tad kyla klausimas, kokius gyvenimo rašinius skaitome, kai imame į rankas anų laikų tekstus bei atsiminimus apie tuos metus. Kaip buvusiam tarybiniam žmogui ir tarybiniam rašytojui žvelgti į praeitį, suvokiant, kad ta praeitis – tai savas jo paties gyvenimas, iš kurio niekaip neišsinerisi? Kaip atmintyje suderinti laisvinimąsi iš sovietinės praeities ir tarybinį gyvenimą tiems, kurie gimė jau tarybinės santvarkos metais, buvo mokomi tarybinėse mokyklose ir gyveno kaip tarybiniai piliečiai? Praeitį įvardydami sovietmečiu, mes savumą keičiame nesavumu – atseit, gyvenome okupacijos sąlygomis, tad lyg ir nesavą gyvenimą, kurio kuo greičiau reikia jei ne atsakyti, tai bent jau pasmerkti. Tačiau tokiu atveju dera pasmerkti visų gyvusių žmonių, visos tautos sovietinio gyvenimo tarpsnį, tik klausimas – koku moraliniu pagrindu ir kas galėtų būti toks pasmerkėjas? O jei nedrįstame imtis tokio radikalaus vertinimo, tai tenka pripažinti, kad ir okupacijos sąlygomis gyvenome savą gyvenimą. Esama žmonių, kurie aiškina okupaciją buvus istorinį pertrūkį, normalią valstybės ir tautos raidą perplėšusį *nenormalumą*, apie kurį daug rašo Nerija Putinaitė³. Tad kaip gyventi ir sugyventi su tuo *nenormalumu*? Jaunesnės kartos kultūros ir literatūros tyrinėtojai į sovietinę praeitį vis dažniau žvelgia pro *nenormalumo* „akinius“, visiškai nesiedami anuo metu gyvenusio žmogaus būsenos, jo psichologinių bruožų su šiuolaikinio žmogaus savybėmis. O juk „eiti į valdžią“, „ręsti namą“, „daryti pinigus“ ir anais laikais buvo išplitusios gyvenimo strategijos, nulemiančios ir joms įgyvendinti reikalingų konkretaus žmogaus psichologinių bruožų derinius. Kitas dalykas, kad, nusimetę ideologinius akinius, jei tai įmanoma, turime pripažinti paprastą tiesą – gyvenimas yra vienas ir vienintelis – kalėjimai, lageriai, priespaudos, išsilaisvinimai yra vieno ir to paties savovojo gyvenimo patirtys, kurių niekaip nepavadinsi *nenormaliomis*. Nežmoniško gyvenimo sąlygų juk kupinas ir dabarties pasaulis, kuriame net pirmaujančios demokratijos šalys turi kovoti su vis labiau plintančia žmonių prekyba ir vergiško

2 Plačiau apie sąvokų „tarybinis“ ir „sovietinis“ skirtį, jų reikšmę ir istorines įsitvirtinimo aplinkybes, taip pat jų vartosenoje glūdinčias istorines bei ideologines reikšmes žr. Vytautas Rubavičius, *Lietuva: Korupcinė demokratija*. Vilnius: Kitos knygos, 2010, p. 219–221.

3 Nerija Putinaitė, *Nenutrūkusi styga. Prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*, Vilnius: Aidai, 2007.

darbo bei didžiulės socialinės atskirties nulemtų socialinių santykių apraiškomis. Valstybių raidą galima nutraukti, pertraukti, valstybes galima sunaikinti, tačiau žmogui duoto vienintelio gyvenimo niekas nepertraukia ir negali pertraukti – jokie nenormalumai. Jį tik nutraukia – mirtis.

Pasvarstykite plačiau, kaip galėtume įsivaizduoti gyvenimo nesavumą. Gal nesavumą galima sieti su išsilaisvinimu iš veidmainystės, kuri ne vieno garbaus sovietmečio tyrinėtojo pripažįstama esminiu ano meto žmogaus bruožu? Neva anais laikais gyvenome nesavą gyvenimą, nes veidmainiavome taikydami prie okupanto primestos ideologijos, viešai garbinome jų atneštus stabus, nors vienu- moje iš jų šaipėmės ir patyliukais pasakojome vieni kitiems „armėnų radijo“ ir kitokių „stočių“ anekdotus, o dabar iš tos veidmainystės, dvilypumo ar trilypumo išsilaisvinome ir tapome gyvenančiais savą, jokių *nenormalumų* nedrumsčiamą gyvenimą. Galėtume aiškinti ir taip – ideologinės ir kitokios prievartos sąlygomis buvome priversti apsimetinėti, vaidinti, rašyti ne tai, ką mąstome ir jaučiame, o savas patirtis sprausi į primestus ideologinius raiškos rėmus, atsižvelgdami į cen- zūrą, o atidesni ir savistabesni – ir į savicenzūrą. Tačiau toks aiškinimas ganėtinai paviršutiniškas – juk karjerizmo, veidmainiavimo, prisitaikymo, ideologinių po- litkorektiškumo rėmų, tad ir subtilios cenzūros, gausu ir dabartiniame gyvenime išsilaisvinus. Kitas dalykas, kad šiuolaikinė, postmoderniąja vadinama ir laisvo- sios rinkos santykiams atsidavusi, kultūra kaip tik skatina rinktis ir bandyti įvai- riausius tapatumus, keisti asmenybinius bruožus, nepaliaujamai kurti ir perkurti savuosius įvaizdžius, tad joje tarsi nebelieka galimybės atpažinti veidmainiavimą, juolab keista jį būtų imti ir smerkti. Kuo prisitaikymas prie „rinkos reikalavimų“ ir politinio korektiškumo cenzūros skiriasi nuo prisitaikymo prie okupacijos są- lygų? Okupantas savo veiksmus grindė viso demokratinio pasaulio intelektualus bei menininkus gundžiusia, o nemaža jų ir sugundžiusia išlaisvinimo ir laisvės ideologija. Tačiau nesiruošiame tų intelektualų bei meninkų nei pernelyg smerkti, nei manyti juos gyvenus ar gyvenant nesavą gyvenimą. Gausu tos ideologijos paveldėtojų ir dabartiniame Europos Sąjungos parlamente. O gyvenama kaip ir anais laikais – siekiama karjeros, pataikaujama, įsiteikiama, skundžiama, organi- zuojamos smerkimo kampanijos, tik dabar jau po tolerancijos ar homofobijos vė- liava, taip pat demonstruojant savąjį „pažangizmą“, niekinant „runkelius“ ar ko- kią „penktąją koloną“. Tiesa, valdžia tiesiogiai į tuos dalykus lyg ir nesikiša, tačiau niekas nesiims teigti, kad nesama jokių prioritetinių vadinamųjų *mainstreaminių* temų ir kitų ne tik politinės, bet ir akademinės valdžios teikiamų pranašumų

„susipratusiems“. Turiu omeny įvairiausių mokslinius ir reforminius projektus. „Sugyventi su valdžia“ išlieka ne vieno akademinų aukštumų siekiančio žmogaus vertybiniu orientyru. Atrodytų, kad tas sugyvenimas labai skiriasi – viena yra sugyventi su sava valdžia, o visai kas kita – su okupacine. Tačiau ir šiuo atveju esama daugybės niuansų. Ir sava valdžia gali elgtis nedemokratiškai, o okupacinei gali atstovauti saviškiai. Kažkodėl smerkiame tą baltarusių kultūrinio elito dalį, kuri sugyvena su savo valdžia, tačiau visiškai nekeliame klausimo – o kiek mes patys čia, Lietuvoje, esame atsakingi už tokių spartų tautos ir visuomenės menkėjimą, kultūros ir humanitarinių mokslų, aukštojo mokslo smukdymą. Gal tie vyksmai taip išsiplėtojo iš dalies ir dėl mums įprasto polinkio sugyventi su valdžia, kuriuo kaip tik pasižymi ne vienas akademinio sluoksnio atstovas, savo karjeros pagrindus klojęs ar klojantis poeto Justino Marcinkevičiaus smerkimo „luitais“. Net nepagalvojame, kad, „nuvertindami“ tarybinių kultūros žmonių karjeristinius ir gero gyvenimo siekius, savo veikloje remiamės jau tarsi savaime aiškia dabarties „sėkmės istorijų“ etika. Plačiau nekomentuodamas pateiksiu du apibendrinančius liudijimus, kuriuos skiria nepilnas dešimtmetis, ypatingas tuo, kad apima visą mūsų laisvinimosi ir išsilaisvinimo metą. Vytautas Kubilius 1985 m. savo dienoraštyje rašo: „Vien troškimas daiktų, karjerų, įsitvirtinimo. Tokia banga, tokia psichozė, ir tai apima visas sritis.“⁴ O Albertas Zalatorius, 1994 m. kiek ironizuodamas trumpam dalį visuomenės persmelkusias iliuzijas, „kad tie 50 nelaisvės metų sutaurino dvasią, apvalė ją nuo egoizmo, melo, pavydo, tamsios konkurencijos ir kitų demonų“; labai aiškiai išsako negailestingą ano meto vertinimą: „Deja, greit pasirodė, kad ne tik tie demonai gyvi, bet visuomenę tebevaldo trys didieji belzebubai, gundę ją nuo seniausių laikų: valdžia, turtas ir šlovė.“⁵

Supratimo ir savipratos etika

Daugelį tarybinę ar sovietinę praeitį gvildenančių veikalų galima išskirstyti į dvi grupes. Vieni jų parašyti negyvenusių tuo laiku ir žvelgiančių į kitą ar kito-nišką – sovietinį – gyvenimą, o kiti – gyvenusių tarybinį gyvenimą. Skiriasi ir

4 Vytautas Kubilius, *Dienoraščiai, 1978–2004*, parengė Janina Žėkaitė, Jūratė Sprindytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 36.

5 Albertas Zalatorius, „Mūsų literatūros depresija: simptomai, priežastys, prognozės“, *Metmenys*, Nr. 66, 1994, p. 15.

būdai, kuriais ragavę ir neragavę tarybinio–sovietinio gyvenimo žmonės skaito ir suvokia tuos veikalus. Neragavę ano gyvenimo autoriai, pasitelkdami daugybę dokumentų bei prisiminimų, ne tik piešia vienokį ar kitokį praeities paveikslą, bet ir neišvengiamai tą praeitį, tad ir joje gyvenusius žmones, vertina. Pirminį to vertinimo pagrindą teikia jau aną tikrovę nusakantis žodis – okupacija. Tačiau beveik niekada nesusimąstoma, koks yra konkretus sąvokos „okupacija“ turinys. Pirmiausia galima numanyti, kad ta sąvoka stokoja turinio, jei pats okupacijos vyksmas nebuvo vienaip ar kitaip išgyventas. Ką reiškė okupacija, žino tik ją patyrę. Valstybė okupuojama per tam tikrą laiką, o jau vėliau žmonės ima gyventi naujomis sąlygomis. Prie tų naujų sąlygų prisitaikė išgyvenę okupacijos baisumus, trėmimus, didvyrišką pokario partizaninį pasipriešinimą. Tačiau gimusiems ir augusiems „Tarybų Lietuvoje“ – 6–8 dešimtmečių kartai – okupacija yra žodis, kurio reikšmė prikurta iš skaitymų, sakymų, nuogirdų, niekaip negalint jos išgyventi, nes buvo gyvenamas savas, normalus, kitaip tariant, įprastas gyvenimas. Okupacijos turinys ir pobūdis liko komunikacinėje vyresniųjų kartos atmintyje, tačiau ta atmintimi nebuvo linkstama dalytis, juolab ją skleisti. Vaikai augo jau kitaip formuojamos atminties sąlygomis: vyresnieji saugojo savo vaikus nuo okupacinės atminties, nes gerai žinojo, kuo jiems ir jų vaikams gali baigtis tokių žinių perdava ėmus vaikams kalbėti apie tai mokykloje ar kur nors viešumoje. Panašus komunikacinės atminties pertrūkis ryškus ir atgavus Nepriklausomybę – vieni tėvai bei seneliai nieko nepasakoja savo vaikams apie veiklą „kalant babkes“, išvagiančią bankus ir valstybę, „perkėlinėjant“ ir priauginant žemės sklypus, kiti stengiasi apeiti ano meto nomenklatūrinio darbo – ypač represinėse struktūrose – „epizodus“.

Kai įdėmiau pažvelgiame į žodį „sovietmetis“, pastebime, kad jis stokoja realaus turinio tiems, kas nesukaupė tokio gyvenimo patirties, tad ir negali aiškiau su ta patirtimi susieti sovietmečio tekstų ar atsiminimo. Ir poeziją jie jau skaito kitaip – nesuvokdami sudėtingo ir įvairialypio aliuzijų spektro, ištarinės registrų sandūrų metaforoje ir kitų su patirtimi ir pasaulėvaizdžiu, taip pat anuo metu įsisavintos kultūros apimtimi susijusių dalykų. Reikėtų aiškintis, ir ką turime omenyje, kai kurias socialines grupes ar žmones įvardydami „kollaborantais“. Juk skiriasi sąmoningai nuėję dirbti su okupantais tiems okupavus Lietuvą prieš karą bei pokariu, trėmę Lietuvos žmones ir žudę partizanus nuo sąmoningai karjeros laiptais kopusių po karo gimusių ir jiems jau normaliomis sąlygomis augusių žmonių, kurių dauguma visoje Rytų ir Centrinėje Europoje.

Kaip šitai vyko, kuo puikiausiai matyti Sauliaus Grybkausko surinktuose nomenklatūros atsiminimuose⁶. Drįsčiau teigti, kad daugelis „sovietmetį“ vaizduojančių ir įsivaizduojančių jaunesnės kartos tyrinėtojų stokoja giluminės hermeneutikos tenkindamiesi paviršine, kurią galima vadinti žodynine ar tekstine. Panašiai kaip verčiant iš išmoktos užsienio kalbos – neįmanoma susigaudyti su kultūrine ir kasdiene patirtimi susijusių žodžių vartosenoje, išmanyti regioninės ar istorinės tos vartosenos niuansų, kaip ir neįmanoma išmokti visos kasdienį gyvenimą palaikančios istorinės bei kultūrinės patirties. Skaitydamas pastaruoju metu leidžiamus jaunesnės kartos tyrinėtojų darbus, kuriuose gilinamasi į Lietuvos rašytojų veiklą okupacijos sąlygomis⁷, netrunki suvokti, kad tie veikalai bus skaitomi labai skirtingai – ragavusių ir neragavusių ar menkai teragavusių tarybinės–sovietinės tikrovės. Ragavusieji nepajus juose atpažįstamo gyvenimo, jo niekur neįrašytos kasdienybės logikos bei dvasios. Tačiau didžiausia bėda yra ta, kad nekritiškai pasitelkiami įvairūs dokumentai, ypač Rašytojų sąjungos valdybos ir kitokių organų posėdžių protokolai. Ką šiuo atžvilgiu reikštų „kritiškai“? Suvokiant tų protokolų rašymo ypatumus, tai nėra stenogramos nei tiesioginės kalbos tam tikrų dalių fiksavimas. Buvo užrašomos bendresnės mintys, replikos, o jau vėliau kai kurių valdžios žmonių tie protokolai buvo ir „pagerinami“. Protokoluose neužfiksuojamos nei aplinkybės, nei vykusių diskusijų pobūdis, o nuo jo priklauso, pavyzdžiui, replikų prasmė – viena yra ironizuoti (šitai neužrašoma), o visai kas kita tais pačiais žodžiais teigti. Tačiau kaip tik tokia tiesmuka dokumentų „naudosena“ ir įsivyrąja. Kitas svarbus dalykas, kad taip pat nekritiškai imami pasitelkti kai kurių nomenklatūrinių veikėjų, kaip ir kitokių valdžios ar kultūros žmonių, atsiminimai – moksliniame tekste autoriaus nuomonę paremiantys jų aiškinimai tarsi netenka tendencingumo ir įgauna objektyvaus „dokumento“ statusą. Minėtiems autoriams, ir ne tik jiems, būdinga tekstinio suvokimo nuostata, kai nesigilinama į socialinę kultūrinę „materiją“, kildinančią jų pasitelkiamus dokumentus.

Neturėdamas galimybės detaliau gvildinti paminėtus veikalus, atkreipsiu dėmesį tik į kelis įsidėmėtinus dalykus. Mindaugas Tamošaitis savo knygas pavadino

6 *Lietuviškoji nomenklatūra 1956–1990 metais: Tarp sovietinės sistemos ir neformalių praktikų*: Šaltinių rinkinys, sudarytojas Saulius Grybkauskas, Vilnius: Aukso žuvis, 2015.

7 Mindaugas Tamošaitis, *Skausmingas praregėjimas*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2014; Idem, *Prieštaringas iš(si)laisvinimas: Lietuvos rašytojai tautinio atgimimo metais*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2016; Vilius Ivanauskas, *Įrėmintą tapatybę: Lietuvos rašytojai tautų draugystės imperijoje*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015.

Skausmingas praregėjimas (2014) ir *Prieštaringas iš(si)laisvinimas: Lietuvos rašytojai tautinio atgimimo metais* (2016). Pirmojoje aptariama pokario lietuvių rašytojų veikla sovietinės valdžios vykdyto fizinio ir ideologinio teroro sąlygomis, tad knygos pavadinime „praregėjimas“ savaip nurodo labai aiškų gyvenamojo pasaulio ir savipratos aspektą. Knygoje išskleidžiama tragiškų gyvenimo ir kūrybos kolizijų, stengiamasi vengti tiesmukų vertinimų. Antrosios knygos pavadinimas jau savaime visam rašytojų cechui tarsi užmeta didelę vertybinio ir moralinio „netyrumo“ dėmę. Perskaičius knygą net ir tam, kuris anais laisvinimosi metais dalyvavo Rašytojų sąjungos veikloje, sunku suvokti, kas turėta omenyje rašant „prieštaringas“ ir į skliaustus suimant „si“? Pavadinimas įtaigoja rašytojus išgyvenus dideles dvasines kančias ar net negalėjus apsispręsti dėl laisvinimosi iš sovietinės okupacijos, kai vyko su jais tarsi niekaip nesusijęs tautinis atgimimas. Tačiau juk kaip tik Rašytojų sąjungoje kilo įvairios laisvinimosi bangos, o žymiausi rašytojai tapo Sąjūdžio vedliais. Kažkodėl nenorima suvokti, kad didžiuosiuose Vingio parke ir kitur vykusiuose mitinguose, kurie pakėlė žmones išsivadavimui, labiausiai paveikūs ir ilgam įsimenantys buvo Justino Marcinkevičiaus, Sigitos Gedos ir kelių kitų rašytojų pasisakymai. Jokio „prieštaringumo“ nebūta nei buriant Sąjūdžio iniciatyvinę grupę, nei skelbiant Nepriklausomybę ir jai įsipareigojant. Kiek ironizuodami šias knygų antraštes galėtume sakyti, kad „skausmingai praregėję“ rašytojai jau nebepakliuvo į jokių „prieštaringumų“ pinkles. Kitas svarbus dalykas, kad ir Tamošaitis, ir Vilius Ivanuskas neįstengia deramai suvokti laisvinančio kai kurių leidinių redakcijų – *Nemuno*, *Literatūros ir meno*, *Pergalės*, literatūrinio „Versmės“ puslapio *Komjaunimo tiesoje* – darbo ir kultūrinės jo reikšmės puoselėjant lietuvių ir lietuvių kalbą, ugdant modernią literatūrą suprantantį skaitytoją. Kaip tik šiuose leidiniuose spausdinosi visa aktyvioji 7-ojo ir 8-ojo dešimtmečių naujosios, jau nieko bendra su tarybine nebeturėjusios poezijos bei prozos kūrėjų plejada – Jonas Juškaitis, Sigitas Geda, Marcelijus Martinaitis, Aldona Puišytė, Judita Vaičiūnaitė, Gintaras Patackas, Romualdas Granauskas, Ramūnas Klimas, Saulius Tomas Kondrotas, Ričardas Gavelis... Galima numanyti, kad kaip tik toji sąmoninga pasišventimo lietuvių kalbai ir lietuviybės tvirtinimui veikla⁸ jau nebežįstoma pro pasiskolintus įvairiausių sociologinių ir kultūrologinių teorijų akinius, juolab ji atrodo net ydin-

8 Plačiau apie lietuviybės tvirtinimo ypatumus tarybmečiu žr. Vytautas Rubavičius, „Lietuviybė sovietmečiu: kultūrinis priešinimasis tarybinimui“, *Sovijus*, Nr. 4(2), 2016, p. 29–43.

ga eurointegracinio federalizmo ideologijos išpažinėjams, kuriems visokie su nacionaline jausena ir lietuvybe susiję dalykai yra alergizuojantis „modernų“ žmogų naftalininis XIX a. paveldas.

Giluminei hermeneutikai būtini bent jau du svarbiausi dalykai – įtarumas tekstinių dokumentų atžvilgiu, kreipiant dėmesį į dokumentų rašymo pobūdį, jų atsiradimo aplinkybes, taip pat bendresnius „gyvenimo būdo“ bruožus, ir įtarumas savo paties siūlomai su moraliniais vertinimais susijusiai interpretacijai, keliant klausimą, o kaip aš pats elgčiausi tokiomis įsivaizduojamomis aplinkybėmis ir ar aš deramai tas aplinkybes įsivaizduoju. Būtų pravartu net paryškinti etinį giluminės hermeneutikos aspektą – aiškiai suvokti nusakytąją ano laiko aplinkybių ir gyvenimo būdų patirčių stoką ir analizuojant bei interpretuojant pasitelkti savianalizę, sykiu nužymint problemines tamsiąsias ar pilkąsias gyvenimiškųjų patirčių *skirties* zonas. Etinis hermeneutikos aspektas iškelia ir būtinumą kritiškai žvelgti į įsivyraujančias vienų ar kitų reiškinių interpretacijas, ypač tokias, kuriose viskas maunama ant vieno kurpalio – interpretatoriaus susigalvotos aiškinimo schemas ar kokios abstrakčios sąvokinės, o sykiu ir vertybinės opozijos, pavyzdžiui, pasipriešinimas – kolaboravimas ar normalumas – nenormalumas. Michelis Foucault ne viename savo veikale vis sugrįždavo prie *parrhesia* apmąstymų, svarstydamas įvairiausius suvokimo ir savivokos aplinkybes ir pridamas esminę etinę išvadą – būtinas atviras, nuoširdus kalbėjimas ir įsipareigojimas sakyti tiesą⁹. Hermeneutinės analizės ir interpretavimo etinis aspektas, kurio apmąstymams daug laiko ir veikalų skyrė tokių tyrinėjimų bangą paskatinęs Paulis Ricoeuras, ypač išryškėja suvokiant, kad su kolektyvine ar komunikacine atmintimi susijusiems tyrinėjimams būdingas *pharmakon* aspektas, todėl tyrėjui formuojant savąją „lingvistinio ir naratyvinio svetingumo“¹⁰ nuostatą dera stengtis didinti to *pharmakon* vaistingumą, o ne nuodingumą. Toks analitinis „nuodingumas“ būdingas autoriams, kurie savo tyrinėjimais stengiasi „įrodyti“ kokio pasirinkto kūrėjo „blogumą“ ar nepaliamajam ieško vis naujų argumentų tam „blogumui“ patvirtinti, visiškai nekreipdami dėmesio į kitų tyrėjų išsakomą kritiką ar išskleidžiamą kitokį buvusių aplinkybių ir „blogiečio“ veiklos interpretacinį vaizdą. Vaistingumo teigimas visiškai nereiškia nei sąmoningo faktų nutylėjimo, nei nepagrįsto garbinimo, nei atožvalgos į dabartines politines,

9 Michel Foucault, *The Hermeneutics of the Subject*, transl. by Graham Burchell, New York: Picador, 2005.

10 Paul Ricoeur: *The Hermeneutics of Action*, ed. by R. Kearney. London: SAGE Publications, 1996.

kultūrinės ar ideologinės aplinkybės – tik sąžiningą, tiesią savianalizę ir drąsą sakyti savo suvoktą, o ne prie „svarių“ nuomonių priderintą tiesą. Aptaręs kai kuriuos sovietinės literatūros interpretavimo ypatumus, ypač susijusius su Justino Marcinkevičiaus kūrybos ir laikysenos nuvertinimu, ir pažymėjęs polinkį teisėjauti, kai interpretatoriaus tikslu tampa „koreguoti recepcijas ir reputacijas, reviduoti autoritetus, t. y. užsiiminti literatūros funkcionieriaus darbu“, Marijus Šidlauskas prieina apibendrinančią išvadą: „Juodieji ir baltieji istorijos metraštinkai liks – mūsų bėda yra biografijų baltintojus pakeitę biografijų juodintojai, besitikintys iš šio nedėkingo darbo susikrauti kiek simbolinio kapitalo.“¹¹

Gilinantis į netolimos praeities gyvenimo aplinkybes ir prikeltas įvairius komunikacinės atminties sluoksnius, dera atkreipti dėmesį ir į pereinamojo meto suvokimo problemą – kol kas stokojama teorinių prieigų bei vaizdinių naujesiems gyvenimo būdams susieti į bendresnę pereinamąjį laiką nusakanti vaizdinį. Mokame gyventi, tačiau stokojame ne tik teorinių įrankių bei konceptų tam gyvenimui analizuoti, bet ir drąsos. Tad linkstame tenkintis bendrais samprotavimais apie išsilaisvinimą iš sovietinės okupacijos ir įsijungimą į vakarietiškos demokratijos Europą, tarsi tas įsijungimas, o ypač įsiliejimas į Europos Sąjungą, jau savaime paaiškintų mūsų gyvenimo ypatumus ir galėtų tapti teoriniu praeities ir jos atminties analizės pagrindu. Tačiau iki šiol niekaip negalime net tiksliau nusakyti esminių mūsų vietinės politinės sistemos bruožų, stokojame ir pagrįstų valstybės ir visuomenės raidos tyrinėjimų. Gilinantis į perėjimo būseną gvildenančius veikalus, nesunkiai pastebima, kad užsieninė ir vietinė „tranzitologija“ yra užvaldyta tam tikrų ideologinių klišių, kuriomis stengiamasi priversti paklusti dažnai nesuvokiamą, nes vienų negyventą ir neišjaustą, o kitų nutylimą ir pasiskolintais teoriniais vaizdiniais pridengiamą, praeitį. Pats pereinamų visuomenių supratimas niekaip nenusako kapitalizmo tipo, juolab konkretaus nacionalinio postsovietinės šalies kapitalizmo pavidalo. Kol kas stokojama ir apibendrinančių sovietinės sistemos istorinių vaizdinių. Viena priežasčių – politinio ir akademinio elito grupių kova dėl praeities vaizdavimo ir vertinimo, nuo kurio priklauso tų elitų galios teisėtumas, jų politinis ir akademinis svoris bei savivaizdis. Bandant suvokti postsovietinę tikrovę būtų pravartu pasitelkti lenkų sociologės Jadwygos Staniszki¹² tyrinėjimus, rodančius, kaip

11 Marijus Šidlauskas, „Sovietinės literatūros žvalgytuvės“, *Colloquia*, Nr. 36, 2016, p. 133, 136.

12 Jadwiga Staniszki, *The Ontology of Socialism*, transl. by Peggy Watson, Oxford: Oxford Press, 1992.

ir kokiais pavidalais ankstesnė komunistinė nomenklatūra įsitvirtino valdžioje naujomis sąlygomis, kaip nepaprastai greitai neoliberalioji šoko terapija įgavo aiškią nomenklatūrinio kapitalizmo formą. Lietuvoje nomenklatūrinio valdymo būdas dar ryškesnis, kadangi visiškai panaikinta savivalda ir iš visuomenės atimta teisė dalyvauti vykdam teisingumą.

Skausmingoji Vytauto Kubiliaus savianalizė *Dienoraščiuose*

Aukščiau išskleistus samprotavimus, kurie ne kviečia prieiti vienokių ar kitokių aiškių išvadų, o tik nužymi tam tikrus atminties tyrimams būdingų etinių problemų mazgus, paskatino Vytauto Kubiliaus *Dienoraščių*¹³ skaitymas. Skaityta ne kartą, vis sugrįžtant prie kai kurių įstrigusių minčių, situacijų nusakymo, moralinių savęs vertinimų. Sugrįžimas prie tarsi žinomo dalyko atsišaukia naujais prasmių ratilais, pagilinančiais konkrečios situacijos bei aplinkybių suvokimą, juolab kad neišvengiamai prikeliamas tam tikras gyvosios atminties klodas, kuriame Kubiliaus figūra iki šiol „veikia“, atsiskleisdama vis naujais savo bruožais, įtaigojančiais ir atsigrįžimą į save iš atminties skaidulų kuriamuose santykiuose. Svarstant Kubiliaus išpažintines mintis nesiekiami kokio ypatingo mokslinio tyrimo „naujum“; labiau rūpi paryškinti savianalitinį, negailestingą, o sykiu aistringą Kubiliaus išsakyto kryptingumą, kurį galima suvokti kaip aiškų įpareigojimą ir buvusiems bei būsimiems kolegoms. Kubiliaus skausmingą išpažintį, taip pat gyvenimo kelio vertinimus savaip galima įrėminti jo ilgamečio kolegos Zalatoriaus pasvarstymu:

Nebijokime žodžio „prisitaikymas“; jis ne prastesnis negu „kova“. Prisitaikymą diktuoja intuicija ir savisaugos instinktas, tiksliai pasakantis, kada kova beprasmė. Prisitaikyti ir išlikti reikia ne mažiau jėgų ir išvermės, negu kovoti, nes prisitaikymo formos skausmingesnės ir dramatiškesnės – jos reikalauja nuolatinio susidvejinimo ir savęs tramdymo. Sovietinė sistema buvo pati rafinuočiausia iš visų XX a. sistemų, pasikėsinusių į žmogaus prigimtį.¹⁴

13 Vytautas Kubilius, *Dienoraščiai, 1945–1977*, parengė Janina Žėkaitė, Jūratė Sprindytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006; Idem, *Dienoraščiai, 1978–2004*, 2008.

14 Albertas Zalatorius, *op. cit.*, p. 21.

Reikėjo nemenkos drąsos anais neseno išsilaisvinimo iš sovietinės okupacijos metais tokią mintį išsakyti – ji labai tiko tiems komunistinės nomenklatūros ir kultūros veikėjams, kurie kūrė savo naujas biografijas. Neabejotina, kad žymus kritikas, daug nuveikęs lietuvių literatūros ir kultūros labui, žvelgė giliau ir siekė suvokti tragediją tų, kurie gerai žinojo Lietuvą esant okupuotą, tačiau tikėdamiesi geresnių laikų nutarė dirbti lietuviybės išlaikymo ir kultūros tęstinumo darbą. Tik, kaip jau sakėme, „prisitaikymas“ nebūdingas kartoms, gimusioms ir išaugusioms naujomis tarybinės tikrovės sąlygomis.

Kubiliaus įspūdžiuose ir apmąstymuose skleidžiasi įvairios vidinio ir išorinio gyvenimo plotmės, kurios susisaisto į įspūdingą tarybinio gyvenimo vaizdinį. Tame vaizdinyje vidinis refleksyvusis ir kūrybinės raiškos gyvenimas pulsuoja labai aiškių institucinių ideologinių, taip pat socialinio gyvenimo taisyklių terpėje. Ideologinius reikalavimus bei ideologemas nesunkiai galime išskirti ir aprašyti, tačiau daug sunkiau yra suvokti į jokių rinkinius nesurašytas gyvenimo taisykles. Pastarųjų atžvilgiu galima bandyti nustatyti, kaip veikė du susiję, o sykiu ir išsiskiriantys mechanizmai – cenzūros ir savicenzūros. Cenzūros sistema buvo išmoninga ir daugialypė. Visiems gerai žinomas Glavlitas buvo tik centrinė regimoji tos sistemos dalis, kurią palaikė partinės ideologinės priežiūros tinklas, sueinantis į Centro komiteto ideologinį skyrių. Visose leidyklose, taip pat moksliniuose intituose, aukštosiose mokyklose veikė partiniai komitetai, kurie ir atlikdavo pirminę ideologinę priežiūrą. Tačiau komitetai veikia ne kaip abstraktūs valdžios mechanizmai – juose susiburia vienaip ar kitaip parinkti, ideologiškai užgrūdinti ir patikimi žmonės. Aukštus ideologinius postus užėmę veikėjai tik nubrėždavo tam tikras ideologines gaires, o jau kaip tų gairių buvo laikomasi, kaip jos diegtos žmonių sąmonėn, priklausė nuo žemesnio rango partiniuose komitetuose veikiančių žmonių, nuo jų ideologinio sąmoningumo ar „nesąmoningumo“; dažnai susijusio su karjeriniais ir gyvenimo gerinimo išskaičiavimais, kurie valdančiųjų būdavo skatinami – „dirbsi su mumis ir mums – gerai gyvensi“. Ta logika kuo puikiau veikia ir šiandien, tik jau be prievartinio aiškaus ideologinio spaudimo. Apeiti cenzūrą niekaip nebuvo įmanoma, juolab kad ji buvo interiorizuota ir suvokiama kaip savaimė aiškus tarybinio gyvenimo bruožas. Mokslinius darbus svarstydavo ne tik įvairaus rango partinių suformuotos Mokslo tarybos, bet ir partinės organizacijos. Juolab kad visur dirbo ideologiškai aktyvių kolegų, sekusių savo cecho žmonių darbus ir rašiusių apie juos ne spaudai skirtus atsiliepimus ar pažymėles. Buvo ir kolegų, taip pat rašytojų,

įpratusių skambinėti rytais savo pažįstamiems pakalbėti apie aktualius gyvenimo bei kūrybos reikalus ir apie tuos „atvirus“ pokalbius tuoj pat informuoti aukščiau stovinčius ideologinius prievaizdus. Dabar jau nebesužinosime, kokia buvo referavimo apimtis, tačiau tokie dalykai taip pat suvokti kaip „normalaus gyvenimo“ bruožas. Artimi santykiai su galingaisiais, su valdžia, reikalingumas valdžiai visada yra geriausias būdas, kaip dabar sakytume, kaupti simbolinį kapitalą, kuris labai lengvai, tai pačiai valdžiai padedant, paverčiamas ekonominiu. Mūsų nepriklausomybės metų istorija kuo puikiausiai patvirtina šį dėsni.

Skaitydami ir apmąstydami *Dienoraščius*, geriau suvokiame ano meto intelektualo, kuriam būdinga stipri išlavinta savirefleksija, psichologinę ir kūrybinę būseną cenzūros ir savicenzūros veikimo įtampų ir prieštarų lauke. Derinant jo literatūros analizės veikalus su *Dienoraščių* savianalize ryškėja, sakytume, pavyzdinė giluminė hermeneutinė nuostata – bet kuris pažintinis aktas kartu turi būti ir savižinos veiksmas. Tokia hermeneutinė nuostata yra sykiu ir praktinė – literatūros kūrinio suvokimas turi būti palaikomas savižinos, kurios pėdsakai sąžiningai pažymimi apibendrinančiame diskurse. Ką šiuo atžvilgiu reiškia „sąžiningai“? Nenuslepiančias savo gyvenimo dalykų, savosios gyvenimiškos „praregėjimų“, „kovų“ bei vienokio ar kitokio laipsnio „rezistencijų“ istorijos. Deja, kol kas tokios hermeneutinės savirefleksijos stokojame. Net rašydami apie tuos, su kuriais ilgus metus bendravome, esame linkę nutylėti nuo jų nuslėptus dalykus, analizuodami šiuolaikinius kūrinius nesame linkę prisiminti anų metų analitinių patirčių, kurios vienaip ar kitaip veikė bendrąjį kultūros lauką. Tokio atsiribojimo nuo savo veiklos anais metais pavyzdys yra Stasio Lipskio beletrizuota knygutė *Trys mažos nuodėmės: Dokumentinė apysaka apie rašytojo Vytauto Kubiliaus gyvenimą*¹⁵, kurioje nusakomos žymųjį kritiką slėgusios ir sąžinei ramybės nedavusios kaltės, tačiau niekaip neužsimenama nei apie savąją tarybinio literatūros kritiko veiklą, nei apie savas nuodėmes, nei apie abiems kritikams bendras gyvenimo aplinkybes. Pasikartodami galime tvirtinti, kad *Dienoraščiai* suvoktini ir kaip įsakmus testamentinis reikalavimas literatūros suvokimą sieti su sąžininga to suvokimo savistaba.

Tačiau ir tokiam hermeneutiniam skaitymui *Dienoraščiai* (1 ir 2 dalys) nėra lengvas tekstas. Net bendro gyvenimo dalyviams kyla kai kurie esminiai

15 Stasys Lipskis, *Trys mažos nuodėmės: Dokumentinė apysaka apie rašytojo Vytauto Kubiliaus gyvenimą*, Vilnius: Žuvėdra, 2015.

klausimai – koks paveikslas susidėsto iš savianalitinių įžvalgų ir, svarbiau, – koks asmenybinis portretas autoriaus laikomas vertybiškai ir kūrybiškai idealiu, siektinu. Tas idealusis juk pasitelkiamas kaip dabarties poelgių ar net viso gyvenimo „matas“, kaip kad 2001 m. balandžio 3 įrašė:

Siaubingas prisiplakėlis, be jokių įsitikinimų, be dvasios fundamentalumo. Iš pradžios – Smet. mokyklos auklėtinis – patriotas; paskui komjaunuolis, revoliucijos garbintojas; paskui tautiškumo ir konservatizmo gynėjas. Visur niekingas prisiplakėlis, giedąs iš laiko natų. Tik panieką gali jausti tokiam tipui. Todėl ir norisi pabaigos – tie rašymai tolesni beprasmiai – vidus išdegingtas, ištuštėjęs, galėtum pyktį išreikti tai epochai, kuriai tarnavai, bet ar turi teisę. Iš viso mano buvimo liks tik raštas apie U-tą kaip vizitinė kortelė, o visi tie rašymai bus nupūsti kaip pernykščiai lapai. Tokia yra nuolatinė savijauta [...].¹⁶

Ta išvada kartoja ankstesnę, įrašytą prieš dešimtmetį, kai Lietuvoje viskas virte virė, o kritikas buvo aktyvus sąjūdielis, politinių vyksmų dalyvis: „Kai pagalvoju apie Čiurlį, Stalino laidotuves, Janonį – ir koks dabar. Iš tiesų, tobulus prisitaikėlis.“¹⁷

Pabandykime pasigilinti į išvados „niekingas prisiplakėlis...“, kuriančios ne labai patrauklų savivaizdį, reikšmę. Pirmiausia dera atkreipti dėmesį į vieną aki-vaizdų dalyką: šitaip rašo žmogus, išgyvenęs lemtingas lietuvių tautai ir valstybei istorines pervartas – sovietines ir vokiečių okupacijas, nacionalinio išsivadavimo iš sovietinės okupacijos proveržį ir valstybingumo atkūrimą. Literatūrinių gabumų nestokojusiam jaunuoliui buvo aiškus okupacinis tarybų valdžios pobūdis. Matyt, vėliau vertinant gyvenimo kelią tas „žinojimas“ ima nebeduoti ramybės – buvo žinota, vadinasi, susitaikyta ir prisitaikyta, nes norėta dirbti lietuvių literatūros ir kultūros labui. Energinga, visapusiška kultūrinė ir politinė veikla išsilaisvinus tarsi norėta prislopinti tą graužatį. Vis dėlto neužteko jėgų prisipažinti dėl dienoraščiuose minimų nuodėmių ir paprašyti atleidimo. Nesužinosime, kodėl. Galima tik pasvarstyti. Išsilaisvinimo iš sovietinės okupacijos metais įsijungus į aktyvią sąjūdinę ir politinę veiklą toks prisipažinimas niekaip nebūtų sustiprinęs jo autoriteto, greičiau atvirksčiai – nepaliaujamai sąžinės apskaita

16 Vytautas Kubilius, *Dienoraščiai, 1978–2004*, p. 445.

17 *Ibid.*, p. 132.

užsiimančiam Kubiliui galėjo atrodyti, kad žengęs šį žingsnį turėtų pasitraukti iš aktyvios veiklos ir jau nieko „nebemokyti“. Neabejotina, kad būtų atsiradę žmonių, ėmusių reikalauti „mesti visas jo parašytas knygas istorijos šiukšlynan“. Tačiau yra, sakytume, objektyvioji kultūros istorijos pusė: Kubilius buvo vienas pačių talentingiausių literatūros tyrinėtojų, parašė daug reikšmingų veikalų, daugiau kaip trisdešimt tarybinių metų savo recenzijomis ir straipsniais nepaprastai veikė literatūrinės kūrybos raidą, skatino ir gynė novatoriškus reiškinius. Nesvarbu, kad kai kurie vertinimai ar įžvalgos sėkmingai nugrims užmarštyje – jis buvo ir išliko svarbus to meto kultūrinės kūrybos žmogus, savo kūryba palaikęs lietuvių kultūros gyvybingumą, tad ir stiprinęs ne ideologinį, o lietuviškąjį, pamatinį kalbinį jos raiškos sandą. Kubiliaus įrašai kildina tokį asmenybės masto vaizdinį: Smetonos mokyklos išugdytas lietuviškasis patriotiškumas plius kūrybinės saviraiškos laisvė. Laisvą saviraišką jis pastebi įvairių žmonių elgsenoje, pasisakymuose, kūrybinėse apraiškose ir vis lygina su savuoju elgesiu bei rašymu. 1986 m. po Gedimino Jokimaičio laidotuvių toks įrašas: „Ir nuostabus Gedos kalbėjimas – kaip pradeda ir išeina į apibendrinimus, koks laisvas mąstymo srautas ir polėkis, tokio aš neturėjau ir neturiu, likau priplaktas prie žemės, nepaisant savo pastangų.“¹⁸ Kitas dalykas – jei jau pats Kubilius šitaip nupiešia save, tai ką toks apibendrinantis vertinimas reiškia visam literatūros tyrinėtojų, buvusių kolegų ir bendradarbių, sluoksniui? Kitaip tariant, jei jau talentingiausias yra „toks“, tai kokie yra ne tokie talentingi? Šitaip keldami klausimą svarstymus vėl kreipiame giluminės hermeneutikos link – tačiau toji hermeneutika jau kiekvieno sąžinės, kompetencijos ir kūrybinės galios reikalas.

Kuo labiau suvokiama prievartinės sistemos veikimo logika, jos institucijų veiklos išmoningumas, tuo labiau savianalizėje kreipiamas dėmesys į „prisitakymo“ trajektoriją. Panašiai šventųjų gyvenime – kuo labiau kylama į šventumo aukštumas, tuo daugiau visuose veiksmuose įžiūrima nuodėmingumo aspektų. Norinčiam savo kūryba viešumoje reikštis literatūros mokslininkui ir kritikui teko nepaliaujamai save įtikinėti, kad „kažkas turi aptarnauti režimą aktualiais kūriniais, kuriuos istorija paskui nušluoja. Bet jų priedangoje gali iškilti ir išlikti gyvi talentai“¹⁹, o tokiems kūriniais reikalingą ideologinį apvalkalą turi teikti aptarnaujanti kritika. Nors stengėsi rašyti apie talentingųjų kūrybą ir šitaip ją

18 *Ibid.*, p. 44.

19 Vytautas Kubilius, *Dienoraščiai, 1945–1977*, p. 315.

palaikyti, tačiau ir už tai teko mokėti duoklę ne tik valdžiai, ideologijai, bet ir patiems rašytojams: „Ēda apmaudas ir pyktis, kaip giliai pulta žemyn po ‚T.[alento] mįslių‘, koks baisus šliaužiojimas per visus slenksčius. Perskaičiau ‚Lit. gazetoj‘ apie prozą – koks niekalas. Argi aš tą būčiau parašęs prieš 3 metus.“²⁰ Tačiau juk tas straipsnis buvo tarsi nedidelė sprogusi bomba – jį buvo skaičiusi didžiama kultūrininkų ir menininkų. Drįsčiau sakyti, kad šiuo atveju tai pernelyg pajudinta savigrauža. Gyvenimo vienu idealiu matu neišmatuosi. Vienaip ar kitaip jis rutuliojasi suimdamas ir kūrybines aukštumas, ir nuopoličius, ir klystkelius. Jame gausu tarsi eilinių dalykų, kuriems neteikiama reikšmės, o jie po daugelio metų pasirodo labai žeidę kai kuriuos žmones ar buvo jų suvokti kaip išdavystė, gal net „kolaboravimas“. Kubiliaus savigraužai nuskaidrinti tinka buvusio LKP CK sekretoriaus Liongino Šepečio kiek ironiškas įrašas savoje užrašų knygelėje:

1988. *Birželio 3 d.* Mokslų akademijos salėje išrinkta Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Iniciatyvinė grupė. Visiems atsikertu: pertvarkai remti. Jos personaliai sudėčiai niekas, net patys priekabiausi nieko negali prikišti. Gyventi bus įdomiau. Įdomybių epicentras – šiandieninis darinys. Jis ir mūsų rentgenas. Šiandien pat du grupės nariai užsuko į CK, kad „pasidalytų“ įspūdžiais.²¹

Nepasakoma, kas buvo tie du užsukusieji, tačiau pranešama – jie žinomi. Ir kabutės, išreiškiančios ironiją jų apsilankymo preteksto atžvilgiu, tačiau tai sykiu ano gyvenimo tikrovė: tie išrinktieji į Iniciatyvinę grupę nežinojo, kaip rutuliosis įvykiai, tad siekė užsitikrinti ir atsitraukimo kelią – „dalijosi“ įspūdžiais, kitaip tariant, dirbo su valdžia. Galima numanyti, kad tie du Šepečio atminties personažai savo atsiminimuose niekaip neprisimins šio epizodo, o jei ir prisimins, taip pateiks kaip „ėjome spausti Šepečio“. Tada jau klausimas – kieno atmintimi tikėti ir kieno įrašas gali būti į tiesą kreipiantis dokumentas? Jokia hermeneutika nepadės aiškiai atsakyti į tokį klausimą.

Norint patikimiau rekonstruoti gyvenimo įvykius ir aplinkybes, būtina pasitelkti kiek įmanoma daugiau tekstinių ir dokumentinių liudijimų, iš daugelio atminčių gijų stengiantis nuausti aiškesnę praeities kadrą. Pateiksiu kitoje atmintyje įsirežusį Kubiliaus gyvenimą liečiantį svarbų epizodą. Ilgametė jo kolegė

²⁰ *Ibid.*, p. 446.

²¹ Lionginas Šepetys, *Negeri užrašai: 1955–1990 m.*, Vilnius: Žuvėdra, 2014, p. 332.

ir bičiulė Vanda Zaborskaitė prisimena, kaip nepaprastai skausmingai išgyveno žinią apie žurnale *Gairės* publikuotą Kubiliaus pasirašytą 1952 m. tekstą, kuriame valdžiai ideologiniu pagrindu skundžiama VU Lietuvių literatūros katedra. Iš pradžių netikima, kad jis tą raštą galėjęs pasirašyti, juolab kad neskelbiama antrojo autoriaus pavardė:

Pirmadienį rytą skambina man Vytas: „ponia Vanda, kaip jūs...“ Aš jam ir sakau: „Vytai, žinau visa tai, kaip bjauru, sakyk, kuo aš tau galėčiau padėti.“ Jis sako: „Niekuo. Dėl to, kad ten mano parašas yra.“ Tai buvo kaip vėzdu per galvą. Jis sako: „Taip, o antras parašas yra Alfonso Bieliausko, jie neskelbia, nes tai savas žmogus. Tai yra mano didžioji kaltė, aš turėjau ją kunigui Vasiliauskui išpažinti iš karto, taip yra.“ Mano vienintelė reakcija tada – baisus gailestis.²²

Nedideliame įrašė sukaupia tiek daug prasmės, kreipiančios į bendro gyvenimo aplinkybes, kad jai gvildinti reikėtų atskiro straipsnio, tad apsiribosiu tik Kubiliaus apgailestavimu, kad neatlikęs išpažinties Monsinjorui. Kodėl norėta prisipažinti atlaidumu garsėjusiam kunigui, saistomam ir išpažinties slaptumo, o ne bendradarbiams ar visuomenei? Gal nesitikėta atlaidumo, gal vis dėlto norėta, kad nuodėmė būtų išties atleista, tačiau taip ir neprisipažįstant kitiems? Vėl patenkame į svarstymų ir vertinimų „pilkąją zoną“, o tokiose zonose nesunku pasiklysti.

Gauta 2017 02 27
Priimta 2017 03 21

22 Vanda Zaborskaitė, *Autobiografijos bandymas*, sud. Virgilija Stonytė, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2012, p. 357.

Vytautas Kubilius: the Relevant Hermeneutics of the Soviet-Era

Summary

The liberation from the Soviet occupation marked a fundamental shift in Lithuanian life and culture, it is essential that a more explicit picture of the experience of life under Soviet rule be developed. The author of this article explores the kinds of issues that arise when attempting to understand one's own remembered life, why there are differences in versions of the past – especially between the stories of people remembering that past and those recreating it from documents and others' accounts. The author draws attention to the fact that drawing out and “writing” the past, especially while attempting to “distance” oneself from it, inevitably opens up important ethical questions around remembering and historical narrative in general. The article stresses the importance, when recalling and studying the recent past, of integrating internal, self-analytical, and external hermeneutic perspectives, of paying attention to the complex ethical issues involved in the interpretation of texts and documents when assessing people's biographies and behaviors and creating general, evaluative “portraits” of them. In his consideration of the insights contained in the journals of the literary scholar Vytautas Kubilius, an important cultural figure of the recent past, the author of this article comes to the conclusion that no so-called scholarly studies of memory can be free of the ethical dimensions of understanding and self-perception. The article also highlights certain unique aspects of monograph texts about Lithuanian authors and stresses the importance of grasping the particularities of life during the Soviet period in any effort to understand its texts and documents. The article draws the conclusion that awareness of the ethical aspect of hermeneutics instills awareness of the moral aspects of one's interpretation and the necessity of “checking” one's interpretation, and especially any moral assessments, against the question: how would I have acted in those circumstances, as I have imagined them, or today's actual ones?

Keywords: memory, ethics, hermeneutics, remembering, Soviet era, Vytautas Kubilius.
